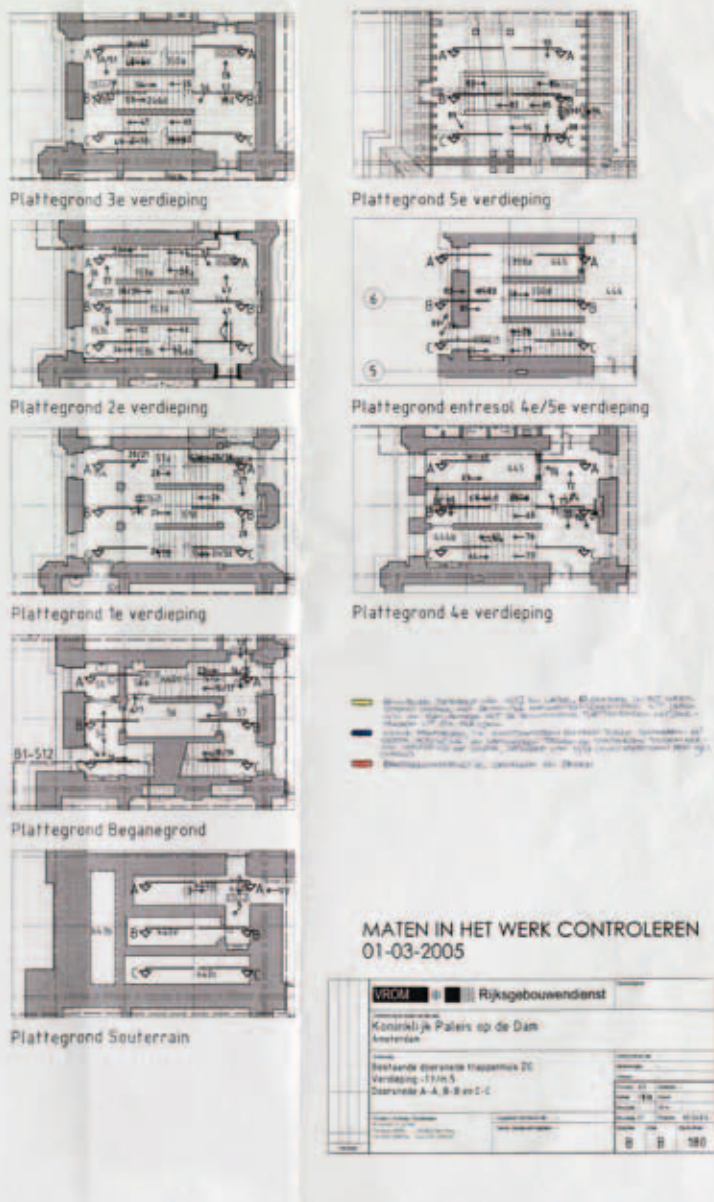

TUSSEN CONCEPT EN GESCHIEDENIS

EEN ANALYSE VAN DE RESTAURATIE VAN HET KONINKLIJK PALEIS AMSTERDAM (2005-2011)¹

PIETER VLAARDINGERBROEK

▲ 1. Onderzoekstekening van de zuidwestelijke trap uit 2005, waaruit blijkt dat het grootste deel van de trap een bakstenen draagconstructie had (foto Rijksgebouwendienst, Wim Ruigrok)

De laatste restauratie van het Koninklijk Paleis Amsterdam (2005-2011) kreeg veel aandacht in de geschreven pers. In de media werd uitgebreid verslag gedaan van voorgenomen werkzaamheden aan het interieur en het exterieur, waarbij de juistheid van sommige ingrepen ter discussie stond. Vooral de sloop van een deel van een zeventiende-eeuwse trap en de aanpak van de zandstenen gevels hielden de gemoederen bezig.² Deze openbaarheid staat in contrast tot het proces dat de Rijksgebouwendienst (Rgd) – opdrachtgever van de restauratie – oorspronkelijk voor ogen had. De Rgd (de Staat) verklaarde het gehele bouwproces met bijbehorende vergunningen tot staatsgeheim ('confidentieel'). De Rgd wilde zo weinig mogelijk mensen (ambtenaren) inlichten over de restauratieplannen van het paleis om zo het proces onder controle te kunnen houden. Hierdoor ontstond er een zweem van geheimzinnigheid en ging een journaliste bij *Het Parool* op onderzoek uit, met alle media-aandacht tot gevolg.

Ondanks de vele aandacht is er tot nu toe geen kritische analyse van de restauratie en het restauratieconcept geschreven. Dit artikel wil hier een eerste aanzet toe geven. Eerst wordt het proces van de monumentenvergunningen beschreven, waarin de auteur een adviserende rol heeft gespeeld. Daarna worden de gemaakte restauratie-ingrepen aan het gebouw in chronologische volgorde behandeld. Achtereenvolgens komen de sloopwerkzaamheden aan de zuidoostelijke trap, de overige restauratiewerken aan het interieur en tot slot de werken aan de buitengevels aan de orde.

HET PROCES EN DE MONUMENTENVERGUNNINGEN

De aanleiding voor de werkzaamheden was gelegen in groot onderhoud, waarbij het in het gebouw aanwezige asbest verwijderd dan wel geneutraliseerd moest worden. In 2002 ging het paleis om die reden tijdelijk dicht.³ Daarnaast bestonden al sinds de jaren negentig plannen om het interieur ook esthetisch te verbeteren.⁴ In 2005 werden door de Rgd restauratieplannen ingediend bij het stadsdeel Centrum van de gemeente Amsterdam. De plannen betroffen alleen bouwkundige werken, omdat het restauratieve deel van de werken uit de begroting was geschrapt.⁵ Het meest heikele onderdeel van deze plannen was het aanbrengen van een lift, waarvoor een deel van het zuidoostelijke trappenhuis gesloopt moest worden. In 2006 werd de sloop van de trap uitgevoerd.

Enige tijd nadat de sloop van de trap uitgebreid in de media was behandeld, bleek er alsnog budget gevonden te zijn voor de restauratie van de binnenzijde. Deze interieurwerkzaamheden werden vervolgens bij de reeds verleende vergunning ondergebracht. Hierdoor konden de normaliter adviserende organen geen officieel advies op basis van de Monumentenwet uitbrengen; wel werden de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) en het gemeentelijke Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) geïnformeerd over de werkzaamheden. Vervolgens is op 28 oktober 2008 een vergunning aangevraagd voor de werkzaamheden aan het exterieur, die wel de normale procedure heeft doorlopen en die op 27 september 2009 heeft geleid tot een vergunning.

Als gevolg van de confidentiële status werden niet alle stukken openbaar gemaakt. Zo hebben het bouwhistorisch onderzoek en het grootste deel van het kleurhistorisch onderzoek nog altijd deze confidentiële status.⁶

DE SLOOP VAN DE TRAP

Voorafgaand aan de indiening van de restauratieplannen in 2005 voerde de Rgd overleg met de RDMZ en BMA. Door alle partijen (Rgd, RDMZ en BMA) werd vastgesteld dat het grootste deel van de plannen acceptabele gevolgen voor de monumentale waarde zouden hebben; alleen de sloop van één derde van het zuidoos-

telijke trappenhuis was problematisch. Volgens de Rgd was de trap grotendeels vernieuwd en sloop derhalve gerechtvaardigd. De RDMZ ging er echter van uit dat de aanleg van de trap oorspronkelijk was. Dit standpunt was gebaseerd op het door de auteur uitgevoerde promotieonderzoek naar de bouw- en veranderingsgeschiedenis van het stadhuis (later koninklijk paleis)⁷ en op het onderzoek van de Rgd aangaande de zuidoostelijke trap (afb. 1).⁸

Uit beide bronnen bleek het volgende. De trap was geheel vernieuwd van de kelder tot de eerste verdieping met uitzondering van de scheidingsmuren. Op een betonnen drager waren nieuwe treden gelegd. De trap van de eerste verdieping tot kap bleek echter oorspronkelijk wat betreft de draagconstructie, bestaande uit bakstenen gewelven. Deze bakstenen gewelven dateerden uit de zeventiende eeuw. De treden waren in de jaren zestig vernieuwd, waarbij in sommige gevallen ook de hellingshoeken van de trappen iets werden gewijzigd. Ondanks de genoemde wijzigingen was de zuidoostelijke trap in materiële vorm de gaafst bewaarde van de vier oorspronkelijke hoofdtrappenhuisen in het gebouw. Van de andere trappen in het paleis waren de beide noordelijke voorzien van een lift, terwijl het zuidwestelijke trappenhuis bij de restauratiewerken in 1960-1968 grotendeels vernieuwd was.

Nog meer dan de materiële ouderdom benadrukte het advies van de RDMZ het belang van het concept: 'Belangrijker dan het materiaal van de trap is echter het ontwerp.'⁹ Van Campen ontwierp een monumentaal gebouw met in het centrum een bijzonder grote zaal (Burgerzaal), die aan twee zijden werd verlicht door binnenplaatsen. De drie overige zijden van de twee binnenplaatsen werden voorzien van galerijen. Dit majestueuze stelsel van Burgerzaal en galerijen fungeerde als het visitekaartje van de stad Amsterdam en tegelijk als een overdekt plein dat toegang gaf tot de stadskantoren. Deze stadskantoren waren langs de buitengevels van het gebouw geplaatst en vormden een zo goed als aaneengesloten lint rond de Burgerzaal en galerijen. Slechts op vier plaatsen werd dit lint doorbroken. Hier werden de trappen van het gebouw gemaakt, waarvan de breedte werd afgestemd op die van de galerijen.

Deze trappen waren zogenaamde keizerlijke trappen en (zeker voor de zeventiende eeuw) van een monumentale omvang. Keizerlijke trappen kennen een drieling en zijn veelal voorzien van bordessen. In het onderhavige geval liepen twee trapvluchten aan de zijanten omhoog, die vervolgens op hetzelfde bordes uitkwamen. De traploper moest op het bordes een draai maken om zijn weg te vervolgen op één in het midden gelegen trapvlucht die vervolgens op de verdieping erboven uitkwam. Het grote voordeel van een

dergelijke keizerlijke trap is dat er geen sprake is van voorrang: twee mensen kunnen tegelijkertijd een trap bestijgen zonder dat de één de ander voor hoeft te laten. Je zou kunnen zeggen dat een keizerlijke trap in het geval van het stadhuis een bij uitstek burgerlijke trap is, uitgaande van de gelijkheid van mensen.

Deze trappen vormden dus een essentieel onderdeel van het interne verkeer door het gebouw. Daarnaast waren ze van wezenlijk belang voor de belichting van de galerijen. De trappenhuisen stonden, in tegenstelling tot de huidige situatie, in open verbinding met de galerijen en belichtten de nu zeer donkere hoeken van de galerijen. Elk trappenhuis was vanuit de galerij bereikbaar via twee getoogde openingen, waarachter de trap naar boven zichtbaar was. Dit samenspel van galerijarchitectuur en trappenhuis gaf het gebouw een extra kwaliteit.

Uiteindelijk gaf het stadsdeel Centrum vergunning om de zuidoostelijke trap te slopen. De Amsterdamse monumentencommissie had een positief advies afgegeven, dat mede was gebaseerd op het ambtelijk advies van BMA. In eerste instantie had BMA een positief advies op sloop afgegeven op basis van het idee dat de treden en een deel van de trap waren vernieuwd. De in tweede instantie gemaakte weging tussen de adviezen van BMA en RDMZ viel in het voordeel van behoud uit, maar is uiteindelijk niet gevolgd door het stadsdeel Centrum.

Met de sloop van een deel van de trap is een buitengewoon belangwekkend onderdeel van het oorspronkelijke ontwerp van Jacob van Campen verloren gegaan. In 1960 ijverde koningin Juliana nog met succes voor het behoud van de trappenhuisen aan de zuidzijde van het gebouw en voorkwam zij de installatie van liften.¹⁰ Geheel in de geest van Koningin Juliana en het ontwerp van het gebouw ijverde de RDMZ voor het behoud van de zuidoostelijke trap in de toenmalige staat. Overigens stond de RDMZ niet alleen in deze mening. Ook binnen de Rgd waren er de nodige discussies geweest en de toenmalig Rijksbouwmeester Mels Crouwel gaf de voorkeur aan het behoud van de gehele trap.¹¹

INTERIEURRESTAURATIE

In 2007 werd een begin gemaakt met de restauratie van het interieur. De werkzaamheden waren omvangrijk: de restauratie van plafond-, schilder- en schouwstukken, het stofferen van de kamers waaronder het aanbrengen van nieuwe wandbespanningen, het reinigen van interieuronderdelen zoals plafonds en schouwen en de restauratie en stoffering van het meubilair vormden de belangrijkste ingrepen. Hierbij werd gekozen voor het concept van een negentiende-eeuwse paleisinrichting in een zeventiende-eeuwse stadhuiscontext.¹² Restauratiearchitect Krijn van den Ende wilde het gebouw weer de uitstraling van een paleis geven en de voorgaande restauraties uit de twintigste eeuw ongedaan maken: 'De ingrepen tijdens de

► 2. Het plafond van de Thesaurie Ordinarius in huidige toestand (foto Rijksgebouwendienst, Wim Ruigrok)

3. De Secretarie met de teruggevonden muurkast met wagenschotkleur (foto Rijksgebouwendienst, Wim Ruigrok)

restauraties in de jaren dertig en zestig van de vorige eeuw waren erop gericht het gebouw zoveel mogelijk terug te brengen in de zeventiende-eeuwse staat en te relateren aan de oorspronkelijke functie van stadhuis. Daarbij werd voorbijgegaan aan het feit dat het gebouw nog altijd werd gebruikt voor tijdelijke bewoning en koninklijke representatie.' Er moest worden gestreefd naar een hernieuwde alliantie tussen de zeventiende-eeuwse stadhuisinterieurs en de negentiende-eeuwse paleisinrichting. De voorgaande restauraties zouden het zeventiende-eeuwse stadhuis en het negentiende-eeuwse meubilair te veel als aparte entiteiten hebben beschouwd.¹³ Daarnaast had Van den Ende kritiek op de in de jaren zestig aangebrachte paarsrode afwerklaag op de zeventiende-eeuwse cassettenplafonds: de vorige restauratiearchitect (Wegener Sleeswijk) had de zeventiende-eeuwse kleur van de luiken van de Wisselbank overgenomen in plaats van de kleu-

ren op de eerste verdieping zelf te onderzoeken. Daarom stelde men zich ten doel de zeventiende-eeuwse toestand dichter te benaderen.

De nu gerealiseerde inrichting van de vertrekken komt neer op het herstel van de situatie van voor de twintigste-eeuwse restauraties. Het concept uit de tijd van Lodewijk Napoleon met stofferings op wanden en vloeren is hersteld, maar tegelijkertijd is een deel van de zeventiende-eeuwse vloeren in de kamers zichtbaar gelaten, zodat het oorspronkelijke architectuurconcept beleefbaar blijft. Voor de plafonds werd een nieuwe kleur voorgesteld, die gebaseerd was op kleuronderzoek in het gebouw (afb.2). Zo bleek een teruggevonden wandkast in de voormalige Secretarie een blonde, wagenschotkleurige afwerking te hebben, vrijelijk vertaald: de lichte kleur van vers eikenhout (afb.3). De in de twintigste eeuw gereconstrueerde deuren behielden echter wel hun paarsrode afwerking (afb.4).

Aangezien Wegener Sleeswijk in 1991 is overleden, is het niet mogelijk om te achterhalen wat hij van de laatste restauratie zou hebben gevonden en of hij zich herkend zou hebben in Van den Endes restauratiekritiek op zijn werk. Uit de bronnen kan echter wel gedestilleerd worden hoe Wegener Sleeswijk te werk is gegaan. Het blijkt dat Wegener Sleeswijk dezelfde uitgangspunten hanteerde als Van den Ende. Hij zocht naar een alliantie tussen de zeventiende-eeuwse interieuronderdelen, het empire meubilair en de gereconstrueerde onderdelen. Dit meubilair werd in een kleur gestoffeerd die aansloot op de nieuwe bekleding die hij op de wanden aanbracht. De plafonds en de deuren kregen dezelfde paarsrode tint, die goed aansloot op het mahoniehout van het meubilair. Dit meubilair werd op vloerkleden gezet, waarbij een rand werd vrijgelaten, zodat de relatie tussen de oorspronkelijke zeventiende-eeuwse vloer en de vakindeling van het cassettenplafond beleefbaar was.¹⁴ Het veronderstelde conceptuele verschil tussen de beide visies blijkt dus niet te bestaan.

Ontwerptechnisch gezien is de visie van Wegener Sleeswijk misschien wel consistentere dan die van Van den Ende. Aan de hand van de kamer van de Thesaurie Ordinaris kan dit worden aangetoond. Bij Wegener Sleeswijk werden de gereconstrueerde deuren en de zeventiende-eeuwse cassettenplafonds in dezelfde paarsrode kleur geschilderd die aansloot op het empire meubilair. Dit meubilair kreeg een bijpassende stoffering, waarvan de kleur terugkwam in de moderne stoffering op de wanden en van de gordijnen. Bij Van den Ende zijn de cassettenplafonds in een andere kleur geschilderd dan de deuren, waardoor er een kleurverschil bestaat tussen de oorspronkelijke en de gereconstrueerde zeventiende-eeuwse onderdelen. De stoffering is gebaseerd op verschillende tijden. Het vloerkleed refereert aan een empire patroon dat onder Lodewijk Napoleon in gebruik was, de wanden zijn voorzien van een moderne stoffering die geënt is op de

4. De Thesaurie Ordinaris met lichtbruin plafond en paarsrode deuren in de huidige toestand. Tegen de achterwand hangt het schilderij van Cornelis Brisé, zie afbeelding 5 (foto Rijksgebouwendienst, Wim Ruigrok)

5. Cornelis Brisé, *trompe l'oeil* van de documenten van de Thesaurie Ordinaris, 1656 (foto Amsterdam Museum)

De Zoon van Fabius gebiedt zijn eigen Vader. Die leest geen blaet envecht dat hij verbedig vander
Min tpaent te frigen voor Sta ds eer en aghtbaarheid. Dus eert een man van staet het ampt hem gvoelend

zeventiende eeuw, terwijl de gordijnkappen een laat negentiende-eeuws aandoend uiterlijk hebben.

Verder kunnen de nodige vraagtekens worden geplaatst bij de nieuwe kleur van de plafonds. Is dit werkelijk de zeventiende-eeuwse kleur? We nemen de kamer van de Thesaurie Ordinaris tot voorbeeld. Zoals eerder reeds is aangegeven, is de gekozen kleur niet gebaseerd op kleuronderzoek in de kamer zelf, maar op onderzoek in andere kamers. Helaas is er tijdens de laatste restauratie niet gekeken naar de *trompe-l'oeil* van Cornelis Brisé, die in 1656 speciaal voor deze kamer gemaakt is. Dit schilderij vertoont bundels van officiële documenten tegen een houten achtergrond. Het doel van de *trompe-l'oeil* was het schilderen van een tafereel dat bedrieglijk echt aandoet. Dit effect kon in de Thesaurie Ordinaris alleen worden bereikt door de gehele kamer dezelfde materiaaluitdrukking en kleur te geven. Dat wil zeggen dat de geschilderde achtergrond van het schilderij identiek moet zijn aan het omringende hout- en schilderwerk. Het geschilderde houten schot van Brisé vertoont zeer zeker niet de tekening van wagenschot, maar veel eerder van notenhout; de kleur is dieper dan de kleur van wagenschot die nu op het plafond is aangebracht (afb.4-5).

Is het een probleem dat een historisch gezien verkeerde kleur is aangebracht? Het antwoord hierop is tweeledig. Voor de kamer is het niet heel problematisch, omdat de kleur bij een volgende restauratie kan worden aangepast aan de kleur van het houten schotwerk op het schilderij van Brisé. Vanuit het oogpunt van restauratiekritiek bestaan echter wel de nodige haken en ogen. Het kleuronderzoek dat in het paleis is verricht, heeft geen specifieke resultaten opgeleverd voor het plafond van de Thesaurie Ordinaris. Alleen op de boezem van de schouw zijn oudere verflagen aangetroffen, waarbij de onderste laag een roodbruine kleur had.¹⁵ Voor de nieuwe wagenschotkleur van het plafond is gekeken naar een wandkast uit de Secretarie. De overname van een kleur uit een andere kamer werd onderbouwd met het idee dat er in de zeventiende eeuw geen verschil is gemaakt tussen de verschillende kamers: met andere woorden, alle kamers op de bel-etage zouden dezelfde geschilderde afwerking hebben gehad.

Deze stelling lijkt in het geval van het Amsterdamse stadhuis echter onhoudbaar. De architectuur van de kamers is afgestemd op de eerbaarheid van de administratieve colleges die hier kantoor hielden. De burgemeesters hadden de hoogste rang en dit vond uitdrukking in de uitwerking van hun kamer. De schouw is uitgevoerd in Carrara marmer in een Korinthische orde, waardoor de profileringen in deze kamer het meest uitgewerkt waren (afb.6). De Schepenen waren in rangorde net iets minder belangrijk. Hun kamer werd weliswaar in een Korinthische orde uitgevoerd, maar hun schouw bestond uit een mengeling van rood en wit marmer (afb.7). Het subtiele onderscheid tussen

7. De Schepenzaal met de Korinthische schouw in wit en rood marmer (foto Rijksgebouwendienst, Wim Ruigrok)

Burgemeesters en Schepenen werd dus gemaakt in een verschil van de afwerking van de kamer. Dit systeem heeft op alle kamers op de eerste verdieping invloed gehad. Het belang van elk afzonderlijk bestuurlijk college is letterlijk afleesbaar aan het delicate spel van detaillering en kleurige afwerking.¹⁶ Het idee dat alle kamers op de eerste verdieping dezelfde kleur hadden en de overname van een eikenkleur van de in rang niet zeer aanzienlijke Secretarie voor de zeer machtige Thesauriers, lijkt niet te kunnen kloppen.

8. De ontstoorde voorgevel na de laatste restauratie met de bruin geverfde vensters. Het timpaan met beeldhouwwerk trekt door de lichte kleur de meeste aandacht (foto Bureau Monumenten & Archeologie, Han van Gool)

GEVELS

Vanuit een technisch standpunt bezien zijn de gevels op een buitengewoon fraaie en zorgvuldige manier gerestaureerd. Gespecialiseerde bedrijven hebben het vlakke natuursteenwerk van de gevels prachtig hersteld. Hierbij zijn de in de loop der tijden steeds groter geworden voegen visueel teruggebracht tot hun oorspronkelijke formaat, waardoor de gevels weer hun oorspronkelijke karakter van gestapelde blokken hebben teruggekregen. De fijngevoeligheid van het werk kan niet los worden gezien van de grote toewijding van de restauratiearchitect. Van den Ende is buitengewoon terughoudend geweest in het aanpakken van de gevels. De gevels zijn ontstoord, maar hebben hun historische patina behouden. Daarnaast stond hij open voor suggesties vanuit de verschillende monumentendiensten, waaronder het vanuit BMA gegeven advies om vooral het timpaan aan de Damzijde aan te pakken en in oude glorie te herstellen (afb.8).

In het begin van het proces leken de plannen echter veel ingrijpender. Velen hadden het idee dat het paleis schoongemaakt zou worden. Gezien de berichtgeving in het huisblad van de Rgd *Smaak* was dit ook niet geheel onbegrijpelijk: 'Paleis op de Dam wordt weer crème' en 'Het paleis zoals het er in de zeventiende eeuw uitzag' waren de koppen van twee artikelen in 2008.¹⁷ De formulering kwam voort uit een eveneens in 2008 gepubliceerd essay *De gevels van het Koninklijk Paleis*

Amsterdam, waarin de restauratiearchitect Krijn van den Ende en Bert van Bommel van de Rgd hun visie op de gevels van het gebouw poneerden. Het oorspronkelijke, contrastrijke concept van de lichte gevels met daarin vensters die als donkere gaten werken, werd belangrijker gevonden dan het gebouw als historisch document. Dit betekende echter dat niet alleen de gevels een egaler kleurbeeld moesten krijgen, maar ook dat de vensters in de 'oorspronkelijke' kleur geschilderd zouden worden: 'Het komt voort uit de wens om aan het (unieke) zeventiende-eeuwse (architectonische) ontwerp (van Van Campen) voorrang te geven, ook boven de paleisfaçaden als historisch document van ingrepen.'¹⁸ Volgens de auteurs bestond dit concept uit egaal geschilderde gevels, waarin de natuurlijke uitdrukking van de zandsteen moest worden onderdrukt.¹⁹

De redenering van Van Bommel en Van den Ende komt erop neer dat het door hen veronderstelde concept van Van Campen belangrijker was dan ze de historische werkelijkheid en het gerealiseerde gebouw. Het doet denken aan de restauratie van de Nôtre Dame in Parijs, alwaar Viollet-le-Duc het gebouw 'verbeterde' naar eigen inzicht. Het historische gegeven dat de gevels van het gebouw nooit geschilderd zijn geweest en het feit dat Van Campen in de Oranjezaal wel degelijk oog had voor de natuurlijke uitdrukking van de zandsteen, werd genegeerd (afb.9).²⁰ Evenmin werd aan de

9. Huis ten Bosch met de door Jacob van Campen ontworpen Oranjezaal, waarvan de plint beschilderd is met imitatie zandstenen blokken. De blokken zijn niet in een egale kleur geschilderd, maar vertonen de natuurlijke nuances van zandsteen (foto Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed)

10. Onder de voorgevel met de bruin geverfde vensters die in de jaren dertig van de twintigste eeuw zijn aangebracht en tot aan de laatste restauratie altijd crèmekleurig zijn geweest. Boven een deel van de binnenplaatsgevel met oorspronkelijke bruine zeventiende-eeuwse vensters, die bij de laatste restauratie toch hun crèmekleurige uiterlijk behielden (foto Bureau Monumenten & Archeologie, Han van Gool).

historische kleur van de in de twintigste eeuw aangebrachte vensters waarde gehecht. Het feit dat deze vensters altijd crèmekleurig zijn geweest, werd genegeerd.

Tegen de achtergrond van dit restauratieconcept is de uitvoering echter terughoudend geweest. In plaats van de eigen visie op Van Campens concept ten uitvoer te brengen door de gevels licht te maken en de vensters donker, handhaafde Van den Ende het historische patina van de gevels. Er werd slechts 'gestreefd naar een egalere, maar geenszins "schoon" gevelbeeld'.²¹ De plannen ten aanzien van de twintigste-eeuwse vensters werden echter wel gevolgd. De vensters die altijd crèmekleurig waren geweest, werden bruin geverfd.

Of het gewenste contrast tussen de gevels en de vensters hierdoor gerealiseerd is, kan men zich afvragen. Verder is de restauratie niet consequent doorgevoerd over het gehele gebouw. De natuurstenen gevels van de binnenplaatsen hadden nog grotendeels hun crèmekleurige uitstraling, maar toch werden (de gedeeltelijk nog zeventiende-eeuwse) vensters niet bruin geschilderd, maar opnieuw crème geschilderd (afb.10). De ideale kans om het eigen restauratieconcept te realiseren op een plaats waar dit historisch verantwoord was, is niet gegrepen.

CONCLUSIE

De kwestie of iets mooi of lelijk is, staat niet ter discussie. Dit artikel beperkt zich tot een analyse van de renovatie en restauratie van 2005 tot 2011. Hierbij zijn monumentale waarden verloren gegaan (trap), terwijl aan de andere kant onderdelen van het paleis op een voorbeeldige manier zijn hersteld (natuursteenwerk gevels). Het exterieur en het interieur zijn uiteindelijk het resultaat van opvattingen geworden, die meer gebaseerd waren op de persoonlijke visie van de verantwoordelijken dan op een historische waardering van het paleis zoals het er tot 2005 stond.

Een andere belangrijke conclusie die naar aanleiding van deze restauratie kan worden getrokken, is een procesmatige. Het uitgangspunt van de Rgd om een restauratie confidencieel te verklaren met als doel een proces beheersbaar te maken, is een verkeerde. Een topmonument als het Paleis op de Dam vraagt om een zorgvuldig en transparant proces, waarbij burgers geïnformeerd worden en restauratiearchitecten, monumentenzorgers en architectuurhistorici openlijk over voorstellen kunnen discussiëren. Gelukkig heeft de discussie over de gevels plaatsgevonden met een positief resultaat tot gevolg.

NOTEN

- 1 Met dank aan Esther Agricola, Danielle Klinkert, Coert Peter Krabbe, Vincent van Rossem, Hans Vlaardingerbroek, J. Vlaardingerbroek en Han van der Zanden voor het kritisch lezen van eerdere versies van dit artikel.
- 2 Over de trap, zie bijvoorbeeld: L. de Fauwe, 'Trappen paleis voor lift gesloopt', *Het Parool*, 22 april 2006, 1, 3; 'Beatrix laat monumentale trap slopen', *Eindhovens Dagblad*, 24 april 2006, 1; 'Palestrap weg', *NRC Handelsblad*, 24 april 2006, 1, 9; "'Sloop trap paleis te dol.'" Leden stadsdeelraad roepen koningin op van dienstlift af te zien', *Het Parool*, 24 april 2006; L. de Fauwe, "'Zo speciaal is die trap ook niet.'" Heel Amsterdam bemoeit zich inmiddels met de monumentale trap in het paleis op de Dam, maar slechts weinigen mochten hem ooit aanschouwen. En nu er mogelijk een lift voor in de plaats komt, is de trap opgeklommen tot staatsgeheim', *Het Parool*, 25 april 2006; K. Jansen, 'Verniel geen monument', *NRC Handelsblad*, 28 april 2006, Cultureel Supplement, 2; L.Q. Onderwater, 'Laat Paleis op de Dam toch met rust, Beatrix. De koningin laat een monumentale trap slopen', *NRC Next*, 3 mei 2006; 'Ons koningshuis voor een palestrap!', *Het Parool*, 29 april 2006, 27; G. den Aantrekker, 'Beatrix sloop eigen erfgoed!', *Story* (16 mei 2006) 19, 22; M.J. Bok, 'De sloop van de keizerlijke trap van het voormalige stadhuis op de Dam', *Maandblad Amstelodamum* 93 (2006) 3, 3-10.
- Over de gevels: T. Damen, 'Verven of niet?', *Het Parool*, 27 mei 2009, 1; T. Damen, 'Renovatie beschadigt paleis opnieuw', *Het Parool*, 27 mei 2009, 3; 'Een geblondeerd monument voor de koningin', *NRC Handelsblad*, 28 mei 2009, 6; L. van Nierop, 'Het Paleis wordt blond. Critici noemen verfplan Paleis op de Dam een modegril', *NRC Next*, 28 mei 2009, 8-9; 'De gevel wordt blond, maar de vraag is hoe', *De Volkskrant*, 29 mei 2009, 2; T. Damen, 'Als je het Paleis schoonmaakt, kan het stuk', *Het Parool*, 4 juni 2009, 16-17; T. Damen, "'Blijf af van gevels paleis op de Dam.'" Deskundigen hekelen besluit pand te reinigen', *Het Parool*, 11 juli 2009; M. van Dijk, 'Paleis op de Dam is weer koninklijk', *Trouw*, 13 juni 2009; W. van Bennekom, 'Reiniging en herstel van de buitengevels van het Koninklijk Paleis op de Dam. Verslag van het colloquium op 19 januari 2011', *Maandblad Amstelodamum* 98 (2011) 1, 7-17.
- 3 Op de op 1 augustus 2002 ingediende aanvraag tot verwijdering van asbest werd op 5 augustus 2002 positief beschikt door het stadsdeel Amsterdam-Centrum.
- 4 Vriendelijke mededeling Hans Mol, lange tijd werkzaam bij de Rgd als verantwoordelijk restauratiearchitect bij de afdeling Architecten en Advies.
- 5 J. Huisman, 'Koninklijk Paleis wordt up to date gebracht', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 4 (2004) 19, 42-45.
- 6 De auteur had alleen de beschikking over: Stichting Restauratie Atelier Limburg (SRAL), *Vooronderzoek interieurafwerking Burgerzaal, galerijen en vertrekken eerste verdieping van het Koninklijk Paleis te Amsterdam*, ongepubliceerd rapport, 2 dl., Maastricht 2003.
- 7 P.F. Vlaardingerbroek, *Het stadhuis van Amsterdam. De bouw van het stadhuis, de verbouwing tot Koninklijk Paleis en de restauratie*, proefschrift Universiteit Utrecht, Utrecht 2004. In gewijzigde vorm uitgegeven als P. Vlaardingerbroek, *Het paleis van de Republiek. Geschiedenis van het stadhuis van Amsterdam*, Zwolle 2011.
- 8 Rijksgebouwendienst (Rgd) aan Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ), Den Haag 9 juni 2005, kenmerk KPA/trappenhuis z-o.
- 9 Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), panddossiers Koninklijk Paleis Amsterdam, Rijksdienst voor de Monumentenzorg aan het Dagelijks Bestuur van het Stadsdeel Amsterdam-Centrum, Zeist 31 mei 2005, kenmerk RW-2005-940.
- 10 Vlaardingerbroek 2011 (noot 7), 234.
- 11 J. Huisman, 'Het paleis is nu vrij van asbest', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 6 (2006) 27, 18-19.
- 12 P. van der Heiden, *Restauratie en renovatie van het paleis. Negentiende-eeuwse schittering in zeventiende-eeuwse context*, uitgave Rgd, Den Haag 2009. Met betrekking tot de interieurwerkzaamheden is zeer weinig openbaar materiaal beschikbaar: in de archieven van Bureau Monumenten & Archeologie is daaromtrent weinig tot geen informatie aanwezig.
- 13 Citaat uit Van der Heiden 2009 (noot 12), 2; voor een zeer vergelijkbare uitspraak van Krijn van den Ende, zie F. van de Poll, 'Het paleis mag weer gewoon paleis zijn', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 9 (2009) 42, 14-17.
- 14 Vlaardingerbroek 2011 (noot 7), 240-241.
- 15 SRAL 2003 (noot 6), 51. Of aan de kamer in een later stadium meer kleuronderzoek is verricht, is mij onbekend vanwege het feit dat het kleuronderzoek eveneens confidentieel was verklaard.
- 16 Vlaardingerbroek 2011 (noot 7), 137-138.
- 17 'Paleis op de Dam wordt weer crème', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 8 (2008) 37, 4; F. van de Poll, 'Het paleis zoals het er in de zeventiende eeuw uitzag', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 8 (2008) 38, 12-14. Na de vele openbare discussies (zie noot 2) was de toon van de titels sterk gewijzigd, zoals blijkt uit J. Huisman, 'Contrasten in gevel paleis verzacht', *Smaak. Blad voor de Rijkshuisvesting* 9 (2009) 44, 20-21.
- 18 K. van den Ende en B. van Bommel, 'De gevels van het Koninklijk Paleis Amsterdam. Essay over het voorgestelde herstel van de belevingswaarde', *Praktijkreeks Cultureel Erfgoed* 4 (2008) 13, 34.
- 19 Van den Ende en Van Bommel 2008 (noot 18), 13.
- 20 P. Vlaardingerbroek, 'Ongeverfde natuursteen als uitdrukking van een ideaal. De gevels van het Paleis op de Dam historisch benaderd', *Amstelodamum* 95 (2008) 5, 3-12.
- 21 Van den Ende en Van Bommel 2008 (noot 18), 43.

DR. P.F. VLAARDINGERBROEK is in 2004 gepromoveerd op de bouw- en veranderingsgeschiedenis van het stadhuis van Amsterdam, thans Paleis op de Dam. In 2011 verscheen de handelseditie van dit proefschrift onder de titel *Het paleis van de Republiek*. Van 2002 tot 2008 was hij werkzaam bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg (tegenwoordig Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) als waarde stellend consulent. Tot

2005 was hij het aanspreekpunt voor de advisering van de RDMZ aangaande het Paleis op de Dam; vanaf 2006 was hij indirect bij de advisering betrokken. Sinds 2008 is hij werkzaam als architectuurhistoricus bij Bureau Monumenten & Archeologie en in die functie betrokken geweest bij de advisering ten behoeve van de monumentenvergunningen aangaande het paleis.

BETWEEN CONCEPT AND HISTORY

AN ANALYSIS OF THE RESTORATION OF THE ROYAL PALACE (2005-2011)

PIETER VLAARDINGERBROEK

The Royal Palace in Amsterdam (originally the town hall) was restored during 2005-2011. The restoration work was qualified as a state secret, which means that many architectural historical data are still not publicly available and that the local Department of Monuments of the city of Amsterdam does not have access to them either.

The restoration consisted of several elements.

1. The renovation of the palace and its technical systems. In 2006, one third of the Imperial staircase was removed to make room for a lift. This had a severe impact on the monumental value of the staircase and it received a lot of attention in the national media, with many arguing that the staircase should be saved.

2. Initially, no funds were available for restoring the monumental interiors on the first floor of the palace. After demolishing the staircase, additional funds were finally made available to work on the interior. The aim of the restoration architect was to recreate a palace atmosphere within the context of the 17th-century town hall. This was achieved by bringing back the interior atmosphere as it had been until the previous restoration of the twentieth century. This was done mainly through soft furnishings. Also, research was done into the paintwork of the rooms, especially with regard to the 17th-century colours. The assumption here was that all wooden elements in all of the rooms (coverts, doors, coffered ceilings) had been painted in the same colour, which meant that the colour of a cupboard in the Secretary was applied to the coffered ceiling of the Thesaurie Ordinaris. This ignored the accepted principle, which was also applied in the town hall, that distinctions in venerability between the different city boards had distinctive expressions in the architecture. This principle is evident from the mantelpieces: the most important board rooms had Corinthian mantelpieces, with the exception of the Burgomaster (the most important position) whose room had a mantelpiece of all white marble, whereas the Schepenen (the aldermen) had a mantelpiece in white and red marble.

During the last restoration the doors that were reconstructed in the 20th century were kept in their red-brown colour, while the ceilings were painted in a colour that was well-intended, but most likely not original. As a result, the original architectural elements and the reconstructed ones no longer have the same colour, while this was the case in the 17th-century. The architectural concept of the 1960-1968 restoration was architecturally more coherent.

3. The natural stone on the façades of the palace was most expertly repaired. In collaboration between the restoration architect and various government departments dealing with monuments it was decided to restore the tympanum on the front to its previous glory. The architect's aim was to take the original concept by Jacob van Campen as a starting point: light façades with windows manifesting themselves as dark recesses. However, in carrying out the work it was decided to respect the ageing of the façades, while on the other hand the historical colour of the windows was ignored. These 20th-century windows had always been white, but were now painted brown, like the 17th-century windows that were removed in 1808. This begs the question of whether the desired contrast between façades and windows was achieved.

In the end, both the exterior and the interior have become the result of opinions that were based on the personal views of those involved rather than on a historical evaluation of the palace as it stood until 2005. Another important conclusion that may be drawn from this restoration is one that concerns process. The Rgd's (Government's Buildings Agency) principle to declare a restoration to be confidential in order to control the process, is wrong. A top monument such as the Royal Palace requires a careful, transparent process in which citizens are informed and restoration architects, those involved in the preservation of monuments and architectural historians can freely debate various plans. That such a debate can lead to positive results is evident from the façades.

